

تدوین سناریوهای روابط ایران و ترکیه در افق ۱۴۰۸*

سید مهدی نبوی^۱

سید حمزه صفوی^{۲*}

محمدصادق کوشکی^۳

چکیده

پژوهش حاضر به مطالعه آینده روابط ایران و ترکیه پرداخته است تا با تدوین سناریوهای محتمل در روابط ایران و ترکیه در افق ۱۴۰۸ش (۲۰۳۰ م)، سیاست‌گذاران و تصمیم‌گیران در روابط ایران و ترکیه بتوانند به گزینه‌های بدیل برای تصمیم‌گیری بیندیشند. این تحقیق از جنبه ماهیت اکتشافی بوده و از نظر هدف، کاربردی است؛ داده‌های آن آمیخته، و شیوه تجزیه و تحلیل داده‌ها در ردیف پژوهش‌های همبستگی قرار می‌گیرد. در این پژوهش از روش سناریونویسی مبتنی بر تحلیل تأثیر متقاطع متوازن استفاده شد. بدین منظور ابتدا ۶۲ متغیر مؤثر بر روابط ایران و ترکیه در ابعاد سیاسی-امنیتی، اقتصادی، فرهنگی، علم و فناوری، زیست‌محیطی و کلان‌روندهای جهانی و منطقه‌ای شناسایی شد. سپس با توزیع پرسش‌نامه در میان ۳۵ نفر از خبرگان روابط ایران و ترکیه، اثرگذاری، اهمیت و عدم قطعیت هر یک از متغیرها مشخص شد. در نهایت رویی ۵۷ متغیر به‌عنوان عوامل مؤثر بر آینده روابط ایران و ترکیه تأیید شد. برای تحلیل نتایج پرسش‌نامه و انتخاب عوامل کلیدی از روش تحلیل اهمیت-عملکرد استفاده شد. در مجموع، ۱۹ عامل دارای اهمیت و عدم قطعیت بالاتر از ارزش آستانه بودند. با استفاده از آزمون فریدمن هشت عامل نهایی انتخاب شده و حالت‌های کیفی آن‌ها مشخص شد. سپس با تشکیل پنل خبرگان و وزن‌دهی در ماتریس تأثیر متقاطع متوازن، تحلیل نرم‌افزاری با سناریو ویزارد انجام شده و ۴ سناریو با ناسازگاری صفر و ۱۷ سناریو با ناسازگاری یک به دست آمد و با تلفیق سناریوهای نزدیک، در نهایت هفت سناریوی نهایی تدوین و تحلیل شد.

واژه‌های کلیدی: آینده پژوهی، ایران، ترکیه، روابط ایران و ترکیه، سناریونویسی.

۱. دکتری مطالعات منطقه‌ای گرایش خاورمیانه، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه تهران؛ پژوهشگر دانشگاه جامع امام

حسین (ع)

۲. استادیار گروه مطالعات منطقه‌ای، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه تهران.

۳. استادیار گروه مطالعات منطقه‌ای، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه تهران.

مقدمه

ایران و ترکیه به خاطر موقعیت‌های استراتژیک، منابع طبیعی، اشتراکات و پیوندهای تاریخی-فرهنگی، ساختارهای جمعیتی و اتحاد‌های بین‌المللی‌شان از دولت‌های تأثیرگذار منطقه خاورمیانه به شمار می‌روند. جایگاهشان در ارتباط با تحولات منطقه‌ای و ائتلاف با قدرت‌های بزرگ نه‌تنها در روند تحولات منطقه‌ای تأثیر عمیق دارد، بلکه در سیستم‌های بین‌المللی نیز تأثیرگذار است. دو کشور در تاریخ دیپلماسی‌شان فرازوفرودهای زیادی را تجربه کرده‌اند، ولی این روابط به‌هیچ‌وجه در شرایط گرم، عمیق و متنوع نبوده و در بهترین حالت به شکل همکاری جویانه بوده است (قائم‌پناه، ۱۳۹۰).

درواقع اگرچه دو کشور به دلیل ظرفیت‌های مختلف ژئوپلیتیک، ژئواکونومیک و ژئوکالچری، در بسیاری از عرصه‌ها وضعیت هم‌تکمیلی دارند، اما رقابت‌های سیاسی، و گاه تضاد و تقابل منافع سبب شده است تا نتوانند آن‌چنان‌که باید و شاید از ظرفیت همسایگی استفاده کنند (کولایی و نبوی، ۱۳۹۹). به‌عنوان نمونه ترکیه برنامه توسعه موشکی و فعالیت‌های هسته‌ای ایران را با دقت و حساسیت دنبال می‌کند و همکاری‌های نظامی ترکیه با رژیم صهیونیستی موجب نگرانی و بی‌اعتمادی کشورهای منطقه از جمله ایران است. موضع‌گیری ترکیه علیه سوریه (شریک راهبردی ایران) و قرار گرفتن این کشور در جبهه غرب به خاطر عضویتش در ناتو و احداث سپر موشکی در مرز کشور سوریه و حمایت‌های این کشور از تروریست‌های معارض سوریه موجب شده است تا روابط ایران با ترکیه در هاله‌ای از ابهام قرار گیرد (صفوی و همکاران، ۱۳۹۹).

پرواضح است که داشتن روابط مناسب با کشور همسایه و تأثیرگذار در منطقه می‌تواند نقش زیادی در امنیت و توسعه کشور داشته باشد. همچنین با توجه به تحولات سریع منطقه‌ای و تعارض منافع ایران با بازیگران عمده فرامنطقه‌ای و هم‌پیمانان منطقه‌ای آنان، کشور ما نیازمند به تقویت ائتلاف‌های تاکتیکی و استراتژیک در منطقه بوده و ترکیه با توجه به ظرفیت‌های این کشور می‌تواند کاندیدای جدی برای این مسئله باشد. همچنین تعاملات دو کشور می‌تواند در سیاست‌های منطقه‌ای و حتی فرامنطقه‌ای ایران تأثیرگذار باشد. به‌طور مثال حضور ترکیه در برهه‌ای از زمان به‌عنوان میانجی در پرونده هسته‌ای میان ایران و قدرت‌های جهانی و کمک درزمینه‌ی حل مشکلات بانکی در زمان تحریم در دوران مناسبات خوب دو کشور و تقابل منافع در بحران سوریه و تنش متأثر از آن و مشکلات ایجادشده در فرایند حل بحران، و مجدداً همکاری دو کشور به همراه روسیه برای دستیابی به راه‌حل سیاسی در سوریه از نمونه‌های تأثیر

روابط میان دو کشور در سیاست‌های منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای و محاسبه هزینه-فایده‌ی اقدام‌ها و سیاست‌ها است. بنابراین روابط میان ایران و ترکیه برای هر دو کشور از اهمیت خاصی برخوردار است.

نکته مهمی که در این باید توجه کرد این است که آهنگ پرشتاب تغییر در دینامیک روابط میان کشورها و نبود نگرش و درک درست از آینده روابط، موجب قرار گرفتن در جایگاه واکنش خواهد بود و نه کنش؛ نگاه روندی به روابط ایران و ترکیه نیز نشان می‌دهد که نوسان روابط میان دو کشور باعث شده است که جمهوری اسلامی ایران نتواند آن‌چنان که باید و شاید و به شکلی نسبتاً باثبات، از ظرفیت‌های این همسایگی راهبردی استفاده کند. واقعیت این است که تعاملات مؤثر با همسایگان و دستیابی به موقعیت مناسب در سیاست خارجی در منطقه به‌ویژه نسبت به بازیگران هم‌تراز، نیازمند داشتن راهبرد صحیح و کارآمد برای وضعیت‌های پیش رو و اجتناب از قرار گرفتن در موقعیت واکنشی و منفعلانه است و پیش‌نیاز آن، داشتن تصویری از آینده‌های محتمل و فضایی قابل‌تصور از آینده برای مسئولان شامل گزینه‌های مختلف برای تصمیم‌گیری و پیامدهای هر یک از آن‌ها پیش از تصمیم‌گیری و اقدام است. بنابراین انجام مطالعات آینده‌پژوهانه امری ضروری است تا با ارائه تصویری از آینده‌های محتمل، نه تنها برای سناریوهای محتمل آماده بوده و هزینه تصمیم‌ها را کاهش داد، بلکه به سمت چشم‌انداز مطلوب حرکت کرد. ضرورت پژوهش حاضر درباره آینده روابط ایران و ترکیه نیز از همین مسئله نشات می‌گیرد. بنابراین، این پرسش مطرح می‌شود که سناریوهای محتمل در روابط ایران و ترکیه در افق ۱۴۰۸ (ده سال آینده) کدام‌اند؟

برای پاسخ به این پرسش، پژوهش حاضر با داشتن نگاهی جامع‌نگر به ابعاد سیاسی-امنیتی، اقتصادی، فرهنگی، علم و فناوری، زیست‌محیطی، و همچنین کلان‌روندهای جهانی و منطقه‌ای مؤثر بر روابط ایران و ترکیه، به‌صورت روشمند و با تلفیق داده‌های کمی و کیفی و بهره‌گیری از نظرات خبرگان و تحلیل نرم‌افزاری، به شناسایی و تدوین سناریوهای آینده روابط ایران و ترکیه خواهد پرداخت.

مبانی نظری و پیشینه‌های پژوهش

یکی از سؤالات اساسی که در رابطه با مبانی نظری در پژوهش‌های آینده‌پژوهی مطرح می‌شود، این است که چگونه می‌توان از نظریات روابط بین‌الملل در آینده‌پژوهی استفاده کرد؟ دودسته دیدگاه کلی وجود دارد؛ برخی معتقدند که استفاده از نظریات در آینده‌پژوهی ممکن و گاه ضروری است و برخی دیگر استفاده از نظریات را ناممکن و یا محدودیت‌زا می‌دانند.

دسته اول معتقدند که چون آینده مبتنی بر گذشته و حال است می‌توان از نظریات استفاده نمود. به این معنی که با نظریه‌ها می‌توان روند تحولات و تغییرات گذشته پدیده تحت بررسی را تبیین کرد و آنگاه به وسیله تغییر و تحول در آن مبانی و عوامل، تحولات در پدیده تحت بررسی (که در حال آینده‌نگری آن هستیم) را رصد و ترسیم نماییم. به سخن دیگر در تمامی تکنیک‌های آینده‌نگری تحلیلگر باید با اتخاذ یک رویکرد و تئوری معین، عوامل مؤثر بر وضعیت کنونی پدیده تحت پیش‌بینی و نحوه تغییر و جابه‌جایی عوامل مؤثر در آینده را دریابد (حاجیانی، ۱۳۹۱: ۲۱۴). از سوی دیگر برخی معتقدند که آینده‌پژوهی را به واسطهٔ ابتدای آن به تصورات، نگرش چرخشی به تاریخ (غیرخطی) و امکان ساخت آینده‌های بی‌شمار، ذیل مطالعات تفسیری تعریف می‌کنند. برخی از آینده‌پژوهان بر همین اساس، معتقدند استفاده از چارچوب نظری و یا مفهومی (به‌عنوان ابزار تحلیل و تبیین) در مطالعات تفسیری غیرممکن است. به نظر می‌رسد البته راه‌سومی نیز وجود داشته باشد. آینده‌پژوهی رایج در روابط بین‌الملل عموماً امتداد حال به آینده‌ای نزدیک است و طی دو مرحلهٔ اکتشافی و هنجاری صورت می‌پذیرد. استفاده از چارچوب نظری یا مفهومی در مرحلهٔ اکتشافی امکان‌پذیر است، اما نخست به دلیل راهبردهای استقرایی در مرحلهٔ اکتشافی (شامل استقرا از آینده‌های ممکن به آینده‌های محتمل در صورت کلی مرحلهٔ اکتشافی، استقرا از روندها و رویدادها به پیش‌ران‌ها و استقرا از پیش‌ران‌ها به آینده‌های محتمل در روند مرحلهٔ اکتشافی) و دوم به دلیل گزینش‌گری چارچوب نظری (گزینش در انتخاب آینده‌های ممکن و احصای روندها و رویدادها) محدودیت‌زا است. در این مرحله، آینده‌پژوه با ذهنیت نظری و نه چارچوب نظری و مفهومی، طی مراحل به اکتشاف آینده‌های محتمل از انبوهی از آینده‌های ممکن می‌پردازد. اما در مرحلهٔ هنجاری، آینده‌پژوه با راهبردی قیاسی، از چارچوب نظری در سناریوسازی و تجویز اقدامات استفاده می‌کند (موسوی‌نیا، ۱۳۹۸).

در پژوهش حاضر که معطوف به بررسی آینده‌های روابط دو کشور ایران و ترکیه و شناسایی سناریوهای محتمل است، به دلیل ماهیت اکتشافی آن، و نیز به دلیل گستردگی حوزه موضوعی، استفاده از چهارچوب نظری و مقید بودن به نظریه‌ای که بتواند تمام جوانب و ابعاد متغیرهای مؤثر بر روابط دو کشور را تبیین نماید، اگرچه غیرممکن اما به شدت محدودیت‌زاست. بنابراین برای داشتن ذهنیت نظری، به آینده‌پژوهی و واقع‌گرایی انتقادی به‌عنوان معرفت‌شناسی آن اشاره می‌گردد.

آینده پژوهی

آینده پژوهی زمینه‌ای از تحقیقات اجتماعی است که به مطالعه سیستماتیک آینده می‌پردازد (Bell, 1996). به نظر وندل بل، گرچه آینده پژوهی به مطالعه آینده اختصاص دارد، اما گذشته و حال، آینده را متأثر می‌سازند و به همین دلیل، بخش گسترده‌ای از گذشته و حال نیز در دایره توجه آینده پژوهان قرار دارد. البته گذشته و حال از حقایق برخوردار هستند که آینده از آن محروم است. از گذشته و حال برخلاف آینده شواهدی در اختیار داریم و به همین دلیل آینده پژوهان در مقام واقع‌گرایان انتقادی می‌توانند آن‌ها را به شیوه‌ای علمی بررسی کنند (بل، ۱۳۹۸: ۴۲۵).

به نظر وندل بل، در آینده پژوهی نظریه معرفتی مناسبی که درباره آن اتفاق نظر داشته باشد وجود ندارد، اما تمامی آینده پژوهان معاصر - دست‌کم به صورت تلویحی - بر پایه یکی از نظریه‌های معرفتی فعالیت می‌کنند. واقع‌گرایی انتقادی، اثبات‌گرایی و پسااثبات‌گرایی سه نظریه‌ای هستند که بیشترین پایه معرفتی آینده پژوهی را تشکیل داده‌اند. وندل بل واقع‌گرایی انتقادی را به‌عنوان نظریه معرفتی مناسب برای آینده پژوهی پیشنهاد می‌کند. واقع‌گرایی انتقادی برخی جنبه‌های دیدگاه‌های قدیمی‌تر اثبات‌گرایانه را با برخی اندیشه‌های فلاسفه پسااثبات‌گرای متأخر در هم می‌آمیزد؛ از جمله باورهای پسااثبات‌گرایانه که در واقع‌گرایی انتقادی مطرح است ادعای باورپذیری به‌جای قطعیت است. البته واقع‌گرایان انتقادی به وجود واقعیتی خارجی و مستقل از ذهن بشر اعتقاد دارند و باور دارند که می‌توان شناختی آفاقی از آن به دست آورد. آن‌ها معرفت حدسی را امکان‌پذیر می‌دانند. از نظر واقع‌گرایان انتقادی چنین معرفتی اگر باوجود تلاش‌های جدی برای ابطال آن همچنان ابطال نشده باقی بماند از سد تردیدهای منطقی و معقول گذر کرده است. واقع‌گرایی انتقادی از آن‌جا که بر پایه خطاپذیری استوار بوده و فقط مدعی وجود معرفت حدسی است، معرفت‌شناسی مناسبی برای آینده پژوهی به نظر می‌رسد (بل، ۱۳۹۸: ۴۲۴-۴۲۶).

واقع‌گرایی انتقادی استدلال می‌کند که مشاهدات و واقعیات نظریه زده و زمینه‌منداند ولی نظریه و زمینه اجتماعی به آن‌ها تعیین نمی‌بخشد. برای مطالعه روابط بین‌الملل تلفیق و ترکیب تبیین و تفسیر ضرورت و اهمیت دارد. به‌بیان‌دیگر، از آنجاکه، همان‌طور که پانتام تصریح می‌کند، با وجود واقعیت بیرونی نظریه‌ها بر چگونگی تلقی فاعل شناسا از آن تأثیر می‌گذارد، برون‌دادها به‌گونه‌ای شکل می‌گیرند که جهان به‌صورت اجتماعی برساخته می‌شود؛ به‌طوری‌که واقعیت و برساخته‌گفتمانی و اجتماعی هر دو بر رفتار و کنش کارگزاران اجتماعی از جمله کشورها در روابط بین‌الملل تأثیر می‌گذارند. از این‌رو، شناخت روابط بین‌الملل و پدیده‌های

بین‌المللی مستلزم تبیین و تفسیر از طریق به‌کارگیری هر دو نوع داده‌های کمی و کیفی است (دهقانی فیروزآبادی، ۱۳۹۴: ۹۳).

پیشینه‌های پژوهش

در خصوص روابط ایران و ترکیه پژوهش‌های زیادی انجام شده است. اما نکته مهم، فقدان رویکرد آینده‌پژوهانه در پژوهش‌های موجود است. غالب پژوهش‌های انجام‌شده رویکردی پسینی نسبت به مسائل موجود میان ایران و ترکیه دارند. پژوهش‌های معدود با عناوین آینده‌پژوهانه هم معمولاً یا به‌صورت روشمند به این مقوله نپرداخته‌اند یا فقط بخشی از روابط را پوشش داده‌اند. در این بخش به برخی از پژوهش‌ها اشاره می‌گردد:

کتاب‌ها

کتاب "آینده روابط ایران و ترکیه در افق ۲۰۲۵"، تألیف ولی گل محمدی به بررسی روندها و آینده‌های بدیل جمهوری ترکیه در افق ۲۰۲۳ با نگاهی بر روندهای بالادستی ۲۰۲۵ پرداخته است. سپس با بررسی عدم قطعیت‌های ترکیه در افق ۲۰۲۳، چهار آینده بدیل برای ترکیه در افق ۲۰۲۳ تدوین می‌کند. همچنین در یک بررسی کوتاه از روابط ایران و ترکیه، هشت سناریو برای روابط ایران و ترکیه مطرح می‌کند که چهار سناریو برای آینده روابط ایران و ترکیه در افق ۲۰۲۵ در غرب آسیا را باورپذیر تلقی کرده‌است (گل محمدی، ۱۳۹۸).

این کتاب به لحاظ عنوان، مشابه‌ترین پژوهش به تحقیق حاضر است و در اشاره به برخی از متغیرهای مؤثر بر روابط ایران و ترکیه با تحقیق حاضر هم‌پوشانی دارد. اما تفاوت‌هایی نیز میان پژوهش حاضر با این کتاب وجود دارد. اول اینکه برخلاف عنوان، تمرکز بخش عمده‌ای از کتاب بر روندهای ترکیه بوده و نه روابط ایران و ترکیه (که اشاره کوتاهی به آن شده است) و بحث محوری کتاب آینده‌های بدیل ترکیه است. اگرچه با اشاره به برخی از عدم قطعیت‌ها و پیشران‌ها، چهار سناریوی باورپذیر نیز برای آینده روابط ایران و ترکیه تدوین شده است. دوم اینکه به لحاظ بازه زمانی (۲۰۲۵) با تحقیق حاضر متفاوت است. سوم روش تدوین سناریوها است که به روش صرفاً خبرگی بوده، اما پژوهش حاضر از ماتریس تأثیر متقاطع متوازن و نیز نرم‌افزار سناریو ویزارد برای سناریونویسی استفاده می‌کند.

کتاب انگلیسی "ایران و ترکیه، درگیری‌های بین‌المللی و منطقه‌ای در خاورمیانه" تألیف ماریانا چاروناتکی در سال ۲۰۱۸ است. این کتاب ابتدا نگاهی تاریخی به روابط ایران و ترکیه داشته و اشاره می‌کند که برای بررسی روابط ایران و ترکیه نیاز است که سه سطح تحلیل سیاسی داخلی، منطقه‌ای و بین‌المللی در نظر گرفته شود. چاروناتکی معتقد است که در سطح

داخلی باید به عواملی که کاتالیزور سیاست خارجی هستند و مشخص کننده پارامترهایی که رابطه دو دولت را مشخص می‌کنند توجه شود. وی در سطح منطقه‌ای به سیاست‌های اساسی ایران و ترکیه در منطقه و روابط متقابل دو کشور می‌پردازد. و در نهایت در سطح بین‌المللی به بررسی این مسئله می‌پردازد که چگونه سطح منطقه‌ای و بین‌المللی و همچنین تحولات جاری بر روابط دو کشور تأثیر می‌گذارد و روابط هر کشور با بازیگران منطقه‌ای مانند عراق و سوریه، قدرت‌های بین‌المللی مانند آمریکا و روسیه، بازیگران غیردولتی مانند کردها و سازمان‌های بین‌المللی مانند اتحادیه اروپا را بررسی می‌کند (Charounatki 2018).

این کتاب از جنبه توصیف روابط ایران و ترکیه در دوره‌های مختلف زمانی مورد استفاده پژوهش حاضر است، اما مشابه سایر کتاب‌های اشاره شده، جنبه توصیفی-تحلیلی و رویکرد پسینی به روابط ایران و ترکیه دارد و نقطه تمایز آن با پژوهش حاضر در رویکرد آینده‌پژوهانه این تحقیق است.

رساله‌های دکتری

رساله "عدم تقارن منافع: روابط ایران و ترکیه از ۱۹۷۹^۱"، (به انگلیسی) تألیف الیوت هن-تاو^۲ جهت دریافت درجه دکتری در دانشگاه پرینستون ایالات متحده در سال ۲۰۱۱ است. این پژوهش روابط ایران و ترکیه را از زمان وقوع انقلاب اسلامی در ایران در سال ۱۹۷۹ بررسی می‌کند. به عقیده مؤلف، برخلاف انتظارات معمول که انقلاب منجر به دوره‌ای از اختلاف‌های ایدئولوژیک بین دو همسایه شده است، روابط دو کشور بر پایه رفتار نامتوازن صرف‌نظر از ایدئولوژی شکل گرفته است. (Hen-Tov, 2011).

این پژوهش از جنبه‌ی پرداختن به عوامل مؤثر بر روابط ایران و ترکیه در تحقیق حاضر قابل استفاده است. البته بیشتر بعد سیاسی-امنیتی روابط مدنظر بوده و سایر ابعاد را مدنظر قرار نداده است. همچنین نگاه آینده‌پژوهانه از نقاط تمایز میان پژوهش حاضر و این رساله است.

رساله "طراحی الگوی روابط دفاعی-امنیتی جمهوری اسلامی ایران با کشور ترکیه"، تألیف حسن یزدانی جهت دریافت درجه دکتری در دانشگاه عالی دفاع ملی در سال ۱۳۹۵ است. سؤال اصلی این رساله این است که الگوی مناسب روابط دفاعی-امنیتی ایران با ترکیه چیست؟ این پژوهش به روش توصیفی-تحلیلی و همبستگی و با نگاهی به تاریخچه روابط ایران و ترکیه به بررسی عوامل همگرایی و واگرایی در ابعاد سیاسی، نظامی-امنیتی، فرهنگی-اجتماعی،

^۱. Asymmetry of Interest: Turkish-Iranian Relations since 1979

^۲. Elliot Hen-Tov

اقتصادی و جغرافیایی پرداخته است. محقق با استفاده از نظرات کارشناسان از طریق توزیع پرسشنامه و تحلیل آن از طریق نرم‌افزار Smart Pls به طراحی الگوی روابط دفاعی-امنیتی ایران با ترکیه پرداخته است. یافته‌های این پژوهش بر اساس رتبه‌بندی فریدمن به مسئولان کشور توصیه می‌کند که اولویت خود را بر توسعه روابط سیاسی قرار دهند (یزدانی، ۱۳۹۵).

بخشی از این پژوهش به توصیف روابط ایران و ترکیه و بررسی عوامل همگرا و واگرا در روابط ایران و ترکیه اختصاص یافته است که از این نظر با پژوهش حاضر هم‌پوشانی دارد و قابل استفاده است. اما نقطه تمرکز آن بر روابط دفاعی امنیتی است و پژوهش حاضر به دنبال آینده‌پژوهی روابط دو کشور است.

مقاله‌ها

مقاله "دامنه و افق مناسبات ایران و ترکیه (۲۰۱۱-۲۰۲۱)". تألیف یارمحمدیان و همکاران، با استفاده از نظریه معماری امنیت و با رویکردی توصیفی - تحلیلی، این پرسش را مطرح می‌کند که عوامل اثرگذار در فرسایش روابط ایران و ترکیه ناظر به چه موضوع‌ها و مسائلی بوده و قلمرو اثرگذاری این متغیرها در آینده روابط کجاست؟ در مورد آینده روابط ایران و ترکیه، نویسندگان معتقدند که این موضوع به سیاست‌های داخلی و ثبات و بی‌ثباتی در این کشور بستگی دارد. روابط ترکیه با ایران ممکن است فراز و نشیب داشته باشد اما به‌رحال نقطه تعادل خود را پیدا می‌کند (یارمحمدیان و همکاران، ۱۳۹۶). این پژوهش به برخی از عوامل مؤثر بر روابط ایران و ترکیه پرداخته است که با پژوهش حاضر هم‌پوشانی دارد، اما با وجود مشخص کردن افق ۲۰۲۱، به‌صورت روشمند آینده‌پژوهی نکرده است.

مقاله "آینده روابط ایران و ترکیه در پرتو تحولات خاورمیانه: ادامه همکاری اقتصادی در سایه رقابت‌های سیاسی" تألیف قاسمی و حسن زاد به دنبال پاسخ به این پرسش است که تحولات خاورمیانه چه تأثیری بر روابط ایران و ترکیه داشته است؟ این مقاله با تکیه بر رهیافت واقع‌گرایی به بررسی روابط سیاسی و اقتصادی ایران و ترکیه پرداخته است. مقاله مصادیقی از همکاری‌های دیپلماتیک و اقتصادی ایران و ترکیه را برشماری می‌کند؛ سپس به بررسی مواضع ایران و ترکیه در قبال تحولات خاورمیانه می‌پردازد. در نهایت سه سناریو را در مورد آینده روابط ایران و ترکیه مطرح می‌کند. سناریوی اول حفظ روابط سیاسی و ارتقا روابط اقتصادی و فرهنگی است. سناریوی دوم ارتقاء روابط سیاسی و فرهنگی و اقتصادی است. سناریوی سوم کاهش روابط سیاسی و فرهنگی و اقتصادی است (قاسمی و حسن‌زاد، ۱۳۹۳). این مقاله در بررسی روابط سیاسی و اقتصادی ایران و ترکیه با پژوهش حاضر اشتراک‌هایی دارد. اما بخش

مربوط به آینده روابط از روش‌های متداول آینده‌پژوهی استفاده‌ای نکرده و صرفاً به صورت گمانه‌زنی مطرح شده است، درحالی‌که پژوهش حاضر ضمن پرداختن جامع به ابعاد مختلف روابط، از روش تحلیل تأثیر متقاطع متوازن استفاده کرده است.

روش‌شناسی پژوهش

این تحقیق به لحاظ ماهیت از نوع اکتشافی بوده و از نظر هدف، کاربردی است؛ داده‌های آن آمیخته، و به لحاظ تجزیه و تحلیل داده‌ها در ردیف پژوهش‌های همبستگی قرار می‌گیرد. گردآوری اطلاعات به روش اسنادی شامل (روش کتابخانه‌ای، مراجعه به اسناد مکتوب، بهره‌برداری از صوت و تصویر و مراجعه به فضای مجازی) و نیز به روش میدانی (مصاحبه با کارشناسان، توزیع پرسش‌نامه و پنل خبرگان) است. برای گردآوری اطلاعات از پرسشنامه، فیش‌برداری، اینترنت و ضبط صوت استفاده شده است.

در این پژوهش از روش سناریونویسی استفاده خواهد شد. بدین‌صورت که ابتدا بررسی روابط میان ایران و ترکیه انجام خواهد شد و متغیرهای مؤثر در روابط دو کشور از طریق مطالعات اسنادی و میدانی شناسایی شده، سپس پرسش‌نامه بر اساس اطلاعات به‌دست‌آمده، توسط تیم کارشناسی تهیه شده و به آزمون خبرگان گذاشته خواهد شد. بر اساس نظر خبرگان، و به روش تحلیل اهمیت - عملکرد، عواملی که دارای بیشترین اهمیت و عدم قطعیت باشند به دست خواهد آمد، و سپس حالت‌های کیفی آن‌ها مشخص شده و ماتریس تحلیل آثار متقاطع متوازن با استفاده از نرم‌افزار سناریو ویزارد تشکیل داده خواهد شد. با تشکیل پنل خبرگان ماتریس وزن دهی شده و در نهایت با بررسی سناریوها با ناسازگاری صفر و یک، سناریوهای محتمل تدوین شد.

سناریونویسی

تعاریف متعددی از سناریونویسی در آینده‌پژوهی انجام شده است که اغلب آن‌ها نزدیک به هم هستند. در تعریف شرکت شل، سناریو داستانی است که آینده‌های موجه را توصیف و رخدادهای مهم و بازیگران اصلی را شناسایی کرده و نشان می‌دهد که چه واکنش‌هایی در عمل می‌تواند اتفاق بیفتد (حاجیبانی و قصاب، ۱۳۹۲: ۴۵). به نظر گلن و گوردون سناریو داستانی است که رویدادهای آینده را با استفاده از روابط علی و منطقی به رویدادهای جهان امروز پیوند می‌زند. در سراسر این داستان، تصمیم‌ها و رویدادهای و پیامدهای مهم آن‌ها به تصویر کشیده می‌شود. سناریو مهارت اندیشیدن به آینده و قدرت تجسم و ابداع آینده‌های بدیل و مرجح را برای ما به ارمغان می‌آورد (گلن و گوردون، ۱۳۹۱: ۶). روش‌های مختلفی برای سناریونویسی

وجود دارد. در این پژوهش از روش تحلیل تأثیر متقاطع متوازن و نرم افزار سناریو ویزارد استفاده خواهد شد.

روش تحلیل تأثیر متقاطع متوازن

به نظر وایمر، روش‌های تحلیل اثر متقاطع ابزارهای استاندارد سناریونویسی هستند. آن‌ها تعدادی از فرایندهای ساختاری را برای کاهش تحولات باورپذیر آینده در شکل سناریوهای سخت و بر اساس قضاوت خبرگان در مورد تعاملات نظام‌مند فراهم می‌آورند. روش‌های تحلیل اثر متقاطع معمولاً برای کارهای تحلیلی استفاده می‌شوند که اجازه استفاده از مدل‌های محاسباتی مبتنی بر تئوری را به دلیل ناهمگنی انضباطی و ارتباط دانش سیستم "نرم" نمی‌دهد، اما از سوی دیگر برای تحلیل‌های سیستم کاملاً تحلیلی بیش از اندازه پیچیده هستند (Weimer-Jehle, 2006: 334). تحلیل تأثیر متقاطع متوازن، برای دستیابی به تصویری سازگار درباره رفتار شبکه، از بینش کیفی درباره روابط بین عوامل یک شبکه اثرگذاری استفاده می‌کند. ساختن سناریوها اغلب نیازمند بررسی تحولات در بسیاری از زمینه‌های مختلف (به‌عنوان نمونه، پیشرفت‌های اقتصادی، سیاسی، اجتماعی یا فناورانه) است. در حوزه‌های مختلف، اغلب ایده‌های خوبی در مورد تحولات احتمالی وجود دارد (به‌عنوان نمونه در قالب پیش‌بینی مطلوب، میانه و نامطلوب). با این حال، توسعه سناریوهای جامع، نیازمند شناسایی این مسئله است که کدام ترکیب از این متغیرها از طریق شبکه‌های ارتباطی آن‌ها ارتقاء می‌دهد. این سنتز سیستماتیک اطلاعات جداگانه به یک تصویر کلی در زمینه تجزیه و تحلیل سناریو می‌تواند با کمک روش تحلیل تأثیر متقاطع متوازن انجام شود (Weimer-Jehle, 2013: 8).

الگوریتم تحلیل تأثیر متقاطع متوازن که منجر به ایجاد مجموعه‌ای از سناریوهای محتمل با سازگاری درونی می‌شود از رهیافت سیستمی تأثیر متقابل متغیرها استفاده می‌کند. روابط میان متغیرها از نظر تأثیرگذاری می‌تواند یک یا دوطرفه باشد. یک ماتریس تأثیر متقاطع در سه مرحله به صورت ذیل ایجاد می‌شود:

۱. گردآوری فهرستی از عوامل مؤثر در سیستم یا متغیرهای کلیدی
۲. تعریف مجموعه‌ای از حالت‌های کیفی برای هر متغیر که تمام حالت‌های ممکن برای متغیر را توصیف کند. تعداد حالت‌های کیفی می‌تواند از یک متغیر به یک متغیر دیگر متفاوت باشد.
۳. قضاوت در مورد تأثیر حالت‌های کیفی هر متغیر بر حالت‌های کیفی متغیر دیگر. در انجام قضاوت‌ها فقط تأثیرات مستقیم در نظر گرفته می‌شود و نتایج تأثیرات غیرمستقیم به صورت

خودکار توسط الگوریتم تحلیل تأثیر متقاطع ایجاد می‌شود. قضاوت‌ها بر اساس مقیاس‌های کیفی ذیل بیان می‌شود:

۳- تأثیر کاهنده قوی، ۲- تأثیر کاهنده متوسط، ۱- تأثیر کاهنده ضعیف، ۰: بدون تأثیر، ۱+: تأثیر فزاینده ضعیف، ۲+: تأثیر فزاینده متوسط، ۳+: تأثیر فزاینده قوی، در نتیجه فرایند سه مرحله‌ای مذکور ماتریس تأثیر متقاطع ایجاد می‌شود (محمدی لرد، ۱۳۹۵: ۱۱۳-۱۱۵).

خبرگان مورد توجه این پژوهش در دو دسته افراد اجرایی و دانشگاهی قرار می‌گیرند. ویژگی‌های مدنظر خبرگان در این پژوهش عبارت‌اند از:

۱. دارای مدرک کارشناسی ارشد یا بالاتر باشند.
۲. خبرگان اجرایی که در ۱۰ سال گذشته سابقه خدمت در ترکیه دارند: مانند سفراء، کارداران، وابستگان فرهنگی و نظامی، اقتصادی و ...؛ همچنین کارشناسان میزهای ترکیه در نهادهای امنیتی و سازمان‌های اجرایی مرتبط دیگر مانند سازمان فرهنگ و ارتباطات اسلامی.
۳. خبرگان دانشگاهی که تألیف برجسته در حوزه مسائل ترکیه (دست‌کم ۳ مقاله، یا کتاب) داشته باشند.
۴. جهت تکمیل هر چه بهتر جامعه خبرگان، از روش گلوله برفی برای شناسایی خبرگان پربسامد استفاده شد.

برای شناسایی خبرگان دانشگاهی در سطح کشور که دارای حداقل سه مقاله در زمینه ترکیه باشند، ابتدا با استفاده از پایگاه اطلاعات علمی نورمگز، تمامی مقاله‌هایی که از سال ۱۳۸۸ الی ۱۳۹۸ (ده سال) که در عنوان یا در واژگان کلیدی کلمه ترکیه را داشتند به تعداد ۴۲۶ مقاله استخراج شد. از آن جا که جستجو بر اساس عنوان و کلیدواژه به صورت ماشینی انجام می‌شود، برای پرهیز از دخیل بودن مقاله‌های غیرمرتبط احتمالی، کلیه مقاله‌ها به صورت تک‌به‌تک بررسی شد و مقاله‌هایی که ارتباط موضوعی دقیق نداشتند، از لیست مقاله‌ها حذف شد و در نهایت ۲۸۵ مقاله در لیست باقی ماند. در مرحله دوم نویسندگان مقاله‌های منتخب بررسی شده و فراوانی نام نویسندگان استخراج شد و در نهایت ۲۴ نفر با سه مقاله یا بیشتر یافت شد.

در بخش خبرگان اجرایی نیز لیست ۱۹ نفر از مسئولین فعلی و سابق در سفارت ایران در ترکیه، تهیه شد. ۱۱ نفر از کارشناسان برجسته نیز (مسئولین میز و کارشناسان ترکیه در وزارت امور خارجه و نهادهای نظامی - امنیتی) به روش گلوله برفی به لیست خبرگان اضافه شد. در نهایت لیست ۵۴ نفر از خبرگان مسائل ترکیه تهیه شد.

البته توزیع پرسشنامه با محدودیت‌هایی نیز همراه بود. در خصوص خبرگان دانشگاهی، امکان ارتباط با ۳ نفر فراهم نشد. در خصوص خبرگان اجرایی نیز امکان ارتباط با ۴ نفر مهیا نشد. (به علت مأموریت در دسترس نبودند). در نهایت از مجموع ۴۷ پرسشنامه توزیع شده، به ۳۵ پرسشنامه (حدوداً ۷۵ درصد) پاسخ داده شد.

برای روایی پرسشنامه از ضریب لاوشه^۱ استفاده شد. لاوشه حداقل میزان روایی با ۳۵ نفر خبره را ۰/۳۱ می‌داند (Lawshe, 1975:568). با در نظر گرفتن عدد ۰/۳۱، از مجموع ۶۲ گزاره پرسشنامه، پنج گزاره رد شد که در نتایج اشاره می‌گردد. پایایی پرسشنامه نیز با آلفای کرونباخ محاسبه شد. آلفای کرونباخ پرسشنامه با محاسبه توسط نرم‌افزار اس.پی.اس.اس^۲، ۰/۹۶۰ به دست آمد. آلفای بالاتر از ۰/۷۰ مورد قبول است.

روش تحلیل نتایج پرسشنامه

با توجه به اینکه در این پژوهش برای هر متغیر، دو ویژگی هم‌زمان اهمیت و عدم قطعیت وجود دارد و تحلیل جداگانه این ویژگی‌ها وقتی که نیاز است مجموعه داده‌ها هم‌زمان بررسی شوند، ممکن است معنی‌دار نباشد، بنابراین برای تحلیل نتایج پرسشنامه، از روش آی.پی.ای^۳ یا روش تجزیه و تحلیل اهمیت - عملکرد استفاده شده است.

تجزیه و تحلیل اهمیت - عملکرد، توسط مارتیلا و جیمز ارائه شده است و یک روش کمی برای اندازه‌گیری نظرها در مورد ویژگی‌های خاص یک موضوع یا یک شیء است. در این روش متغیرهایی که بایستی اندازه‌گیری شوند مشخص می‌گردند، و اهمیت و عملکرد هر یک جداگانه اندازه‌گیری می‌شود. ارزش این رویکرد در شناسایی سطوح اهمیت و عملکرد نسبی و نه مطلق نهفته است. در این روش معمولاً مقیاس پنج یا هفت امتیازی (طیف لیکرت) برای اندازه‌گیری استفاده می‌شود. سپس از میانگین حسابی مجموع نظرها در مورد مجموع متغیرها برای تعیین تمایل مرکزی (ارزش آستانه) استفاده می‌شود. در نهایت موقعیت نسبی هر یک از متغیرها بر روی ماتریس مشخص می‌شود (Martilla and James, 1977). البته در تحقیق حاضر به جای آیتم عملکرد، عدم قطعیت جایگزین شده است که در روش خللی ایجاد نمی‌کند.

۱. CVR

۲. SPSS

۳. Importance-Performance Analysis

ارزش آستانه محور X		ارزش آستانه محور Y
الف	ب	
ت	پ	

جدول (۱) ماتریس تحلیل اهمیت - عملکرد

در این پژوهش عواملی را که در منطقه (ب) ماتریس قرار گرفته باشند، یعنی اهمیت و عدم قطعیت آن‌ها هم‌زمان از ارزش آستانه اهمیت و عدم قطعیت بیشتر باشد انتخاب می‌گردند. نکته مهم دیگر در خصوص تحلیل نتایج پرسشنامه، شیوه تجمیع آراء خبرگان در مورد هر یک از متغیرهاست. به دست آوردن عدد نهایی هر متغیر و نیز به دست آوردن ارزش آستانه که میانگین مجموع نتیجه تک تک متغیرهاست، نیازمند یکپارچه کردن نظرات خبرگان در مورد تک تک متغیرهاست. در اکثر پژوهش‌ها برای تجمیع آراء خبرگان در طیف لیکرت از میانگین حسابی استفاده می‌کنند. نکته قابل توجه این است که میانگین حسابی نمی‌تواند به‌دقت نماینده نظرات خبرگان در خصوص هر یک از متغیرها باشد. زیرا به طور مثال، اگر سه مجموعه (الف) و (ب) و (ج) از اعداد داشته باشیم که (الف) شامل دو عدد ۳ و (ب) شامل اعداد ۵ و ۱ و (ج) شامل ۲ و ۴ باشند، میانگین هر سه مجموعه برابر با ۳ خواهد بود و میانگین حسابی نمی‌تواند تفاوت‌های این سه مجموعه را نمایندگی کند. پس چگونه می‌توان قضاوت‌های فردی گروهی از خبرگان را طوری تجمیع نمود که عدد به‌دست آمده نماینده قضاوت کل گروه باشد؟

به نظر توماس ال. ساعتی^۱ مبدع فرایند تحلیل سلسله مراتبی^۲ ثابت شده است که میانگین هندسی^۳، و نه میانگین حسابی که اغلب استفاده می‌شود، روش انجام این کار است (Saaty, 2008: 95). در مثالی که گذشت میانگین هندسی مجموعه (الف) برابر با ۳، مجموعه (ب) برابر با ۲،۳۶ و مجموعه (ج) برابر با ۲،۸۲ خواهد بود و تفاوت در پاسخ‌ها قابل قضاوت می‌گردد. بنابراین در تحلیل نتایج پرسشنامه‌ی پژوهش حاضر نیز برای تجمیع آراء خبرگان در مورد اهمیت و نیز عدم قطعیت هر یک از متغیرها از میانگین هندسی نظرات ۳۵ نفر خبره در

^۱. Thomas L. Saaty

^۲. Analytical Hierarchy Process

^۳. Geometric Mean

خصوص آن متغیر استفاده شده است. سپس با روش تحلیل اهمیت - عملکرد، میانگین حسابی مجموع میانگین‌های هندسی اهمیت و عدم قطعیت متغیرها به‌عنوان ارزش آستانه اهمیت و عدم قطعیت مشخص شد.

تجزیه و تحلیل یافته‌ها

بررسی متغیرهای مؤثر روابط ایران و ترکیه

متغیرهای متعددی بر روابط ایران و ترکیه اثرگذارند. با توجه به حجم زیاد داده‌ها و متغیرهای مؤثر بر روابط ایران و ترکیه، و محدودیت حجم مقاله، در این پژوهش از توضیح متغیرها خودداری شده و صرفاً در قالب جدول به همراه منابع ارائه می‌شود. بررسی متغیرها تا اشباع نظری محقق انجام پذیرفت. منابع دستیابی به این عوامل عبارت‌اند از:

۱. استخراج متغیرهای مؤثر با مرور (متون، منابع، اسناد، تجارب)

۲. مصاحبه با متخصصان، کارشناسان و خبرگان روابط ایران و ترکیه

۳. بررسی کلان‌روندهای منطقه‌ای و جهانی^۱

جدول (۲) متغیرهای مؤثر بر روابط ایران و ترکیه

منابع	گزاره	کد گزاره	ردیف
متغیرهای سیاسی و امنیتی			
(Işıksal, 2018) (داوداوغلو، ۱۳۹۱)	رویکرد نوعثمانی‌گری در سیاست خارجی ترکیه	P1	۱
(Erşen and Köstem, 2019) (Colakoğlu, 2019)	رویکرد اوراسیاگرایی در سیاست خارجی ترکیه	P2	۲
(نیاکویی، رضایور و فاضلی، ۱۳۹۷)	رقابت بر سر رهبری جهان اسلام میان ایران و ترکیه	P3	۳
(Charounatki, 2018) (Duran and Yilmaz, 2013) (Torelli, 2018: 54)	رقابت بر سر مدل اسلام سیاسی	P4	۴
(Harmoon Center, 2017) (دستمالی، ۱۳۹۵)	رقابت برای نفوذ سیاسی و مدیریت تحولات در عراق	P5	۵
(صفوی و نبوی، ۱۳۹۵)	رقابت برای نفوذ سیاسی و مدیریت تحولات در سوریه	P6	۶

^۱ در پژوهش‌های آینده‌پژوهی، توجه به کلان‌روندها ضروری است. روابط ایران و ترکیه در محیط خلأ انجام نمی‌پذیرد و از کلان‌روندهای جهانی و منطقه‌ای (به‌عنوان پیش‌ران‌هایی که خارج از سیستم بر سیستم اثر می‌گذارند) تأثیر می‌پذیرد.

(Dalay, 2018)	شکل‌گیری هویت سیاسی، نظامی و امنیتی محور مقاومت	P7	۷
(مسعود نیا و نجفی، ۱۳۹۰) (کوشکی و نبوی، ۱۳۹۸)	ورود دو کشور به مسئله فلسطین	P8	۸
(فلاح، ۱۳۹۸)	گسترش روابط ترکیه با افغانستان	P9	۹
(محمودی، ۱۳۹۷)	گسترش روابط ترکیه با پاکستان	P10	۱۰
(Zarras, 2018)	روابط ترکیه با عربستان	P11	۱۱
(صفوی و معدن‌نژاد، ۱۳۹۸)	روابط ایران با عربستان	P12	۱۲
(فلاح، ۱۳۹۸)	گسترش روابط ترکیه با قطر	P13	۱۳
(Sever and Almog, 2019) (Efron, 2018)	روابط ترکیه با رژیم صهیونیستی	P14	۱۴
(رفیع و مظلومی، ۱۳۹۱)	رقابت ایران و ترکیه برای نفوذ ژئوپلیتیک در آسیای مرکزی	P15	۱۵
(Kamrava, 2016) (کولایی، ۱۳۸۹)	رقابت ایران و ترکیه در ترتیبات سیاسی - امنیتی قفقاز	P16	۱۶
(بهمن، ۱۳۹۸)	روابط ترکیه با آمریکا	P17	۱۷
(Tocci, 2016) (Yabanci, 2016)	روابط ترکیه با اتحادیه اروپا	P18	۱۸
(Kasapoğlu, 2019)	روابط ترکیه با روسیه	P19	۱۹
(Uygur, 2019)	روابط ایران و آمریکا	P20	۲۰
(Badawi, 2019)	گرایش سیاسی دولت حاکم در ترکیه	P21	۲۱
(کوشکی، ۱۳۹۸)	گرایش سیاسی دولت در ایران	P22	۲۲
(پژوهشکده امنیت ملی، ۱۳۹۶)	همکاری اطلاعاتی و امنیتی و مرزی میان ایران و ترکیه	P23	۲۳
(Jenkins, 2012: 33)	همکاری و رقابت در مسئله کردها (پ.ک.ک و پژاک)	P24	۲۴
(نبوی، ۱۳۹۶) (Koolae and Hafezian, 2017)	همکاری و رقابت در مسئله کردها (کردستان عراق)	P25	۲۵
(Uygur, 2017)	همکاری و رقابت در مسئله کردها (کردستان سوریه)	P26	۲۶
(Waldman, 2019)	عضویت و روابط ترکیه و ناتو	P27	۲۷
(Aras and Yorulmazlar, 2018)	گسترش حضور نظامی ترکیه در منطقه	P28	۲۸
متغیرهای اقتصادی		E	
(افضلی و انصاری، ۱۳۹۶) (شهابی و نعمت‌اللهی سروسناتی، ۱۳۹۵)	عضویت در پیمان‌های اقتصادی (اگو، دی هشت)	E1	۲۹

(گل محمدی، ۱۳۹۷ ب.)	توافقنامه‌های تجاری دوجانبه میان ایران و ترکیه	E2	۳۰
(ساغلام، ۲۰۱۹)	تحریم‌های اقتصادی ایران	E3	۳۱
(شریعتی نیا و عابدین مقانکی، ۱۳۹۵)	رقابت در بازارهای اقتصادی منطقه	E4	۳۲
نگارندگان	رقابت بر سر کریدورهای انتقال انرژی (نفت و گاز)	E5	۳۳
(Tiryakioglu, 2018)	تأمین انرژی (نفت و گاز) ترکیه توسط ایران	E6	۳۴
(تیموری و حکیمی، ۱۳۹۶)	اقتصاد توریسم در ترکیه و سفر ایرانیان به ترکیه	E7	۳۵
متغیرهای فرهنگی		C	
نگارندگان	اشتراک قومی میان ایران و ترکیه	C1	۳۶
نگارندگان	اختلاف قومی میان ایران و ترکیه	C2	۳۷
(Turgut, 2011)	اشتراک تاریخی - فرهنگی در زبان فارسی	C3	۳۸
(احمدی، ۱۳۸۹)	اشتراک‌های دینی: مسلمان بودن دو کشور	C4	۳۹
(Charounatki, 2018)	اختلاف مذهبی میان ایران و ترکیه (شیعه - سنی)	C5	۴۰
نگارندگان	آداب‌ورسوم مشترک فرهنگی	C6	۴۱
(احمدی، ۱۳۸۹)	ارتباطات و مبادلات فرهنگی (برگزاری هفته‌های فیلم و موسیقی و کتاب)	C7	۴۲
(صدرمحمدی، ۱۳۹۸)	پان‌ترکیسم و احتمال حمایت ترکیه از جریان‌های تجزیه‌طلب پان‌ترکی در داخل ایران	C8	۴۳
(صدرمحمدی، ۱۳۹۸)	ارتباط میان ایران و علویان ترکیه	C9	۴۴
(احمدی، ۱۳۸۹)	ثبت مشاهیر فرهنگی و علمی ایران توسط ترکیه	C10	۴۵
(اطهری، عنایتی شبکلائی و حسینی ۱۳۹۳)	رقابت برای نفوذ نرم در غرب آسیا	C11	۴۶
(فلاح، ۱۳۸۷)	رقابت برای نفوذ نرم در آسیای مرکزی و قفقاز	C12	۴۷
(نوروزی و عبدخدایی، ۱۳۹۱)	ارتباط ایران با شیعیان و حامیان انقلاب اسلامی ایران در ترکیه	C13	۴۸
متغیرهای علم و فناوری		T	
(میرحسینی و کوشکی، ۱۳۹۶)	تلاش و رقابت دو کشور برای برخورداری از توانمندی و دانش هسته‌ای	T1	۴۹
(خبرگزاری جمهوری اسلامی، ۱۳۹۸)	رقابت و همکاری در فناوری‌های دانش‌بنیان و هوشمند میان دو کشور	T2	۵۰
(خبرگزاری ایسنا، ۱۳۹۸)	مراودات علمی میان دو کشور و تبادل استاد و دانشجو	T3	۵۱
متغیرهای زیست‌محیطی		EN	
(قائم‌مقامی، ۱۳۹۶)	آثار زیست‌محیطی سدسازی‌های ترکیه مانند گاپ	EN1	۵۲
کلان‌روندهای منطقه‌ای و جهانی		MT	

(US National Intelligence Council, 2012)	نبود قدرت هژمون جهانی و حرکت به سمت شبکه‌ها و ائتلاف‌ها در جهان چندقطبی	MT1	۵۳
(US National Intelligence Council, 2012)	افزایش تقاضا برای آب، انرژی و غذا با توجه به افزایش جمعیت جهانی	MT2	۵۴
(مرکز آینده‌پژوهی دانشگاه جامع امام حسین (ع)، ۱۳۹۷)	افزایش تعداد بازیگران غیردولتی در مناسبات جهانی	MT3	۵۵
(مرکز پژوهش‌های مجلس، ۱۳۹۸)	ادامه‌دار بودن جنگ‌های داخلی و نیابتی در غرب آسیا، و رقابت امنیتی میان قدرت‌های منطقه‌ای	MT4	۵۶
(مرکز پژوهش‌های مجلس، ۱۳۹۸)	توقف پیشرفت در کاهش فقر و چالش در رونق رشد و ایجاد شرایط سیاسی و فرصت‌های اقتصادی برای مشارکت جوانان	MT5	۵۷
(مرکز پژوهش‌های مجلس، ۱۳۹۸)	فراهم شدن زمینه حرکت‌های رادیکالی خشن در کشورهای منطقه به دلیل ناتوانی کشورها در برآوردن نیازهای امنیتی، آموزشی و شغلی مردم	MT6	۵۸
(Ashkar and Anderson, 2016)	تغییر جمعیتی و اجتماعی در بخش عمده‌ای از خاورمیانه	MT7	۵۹
(Ashkar and Anderson, 2016)	کلان‌روند مخاطرات زیست‌محیطی (تغییرات آب و هوایی و چالش کمبود منابع آب)	MT8	۶۰
(مرکز آینده‌پژوهی دانشگاه جامع امام حسین (ع)، ۱۳۹۷)	کلان‌روند رشد فناوری‌های هوشمند به‌عنوان موج بعدی تمدن بشری	MT9	۶۱
(مرکز آینده‌پژوهی دانشگاه جامع امام حسین (ع)، ۱۳۹۷)	کلان‌روند رشد بیماری‌های مسری و خطر پاندمی	MT10	۶۲

تدوین پرسشنامه

در این پژوهش، رصد و شناسایی متغیرهای مؤثر بر روابط ایران و ترکیه با مرور متون، منابع، اسناد، و تجارب کارشناسان روابط ایران و ترکیه انجام شد و در نهایت ۶۲ متغیر شناسایی شد. متغیرهای به‌دست‌آمده در قالب پرسشنامه در طیف لیکرت تنظیم شده و به قضاوت خبرگان گذاشته شد. در پرسشنامه در خصوص هر یک از متغیرها از خبرگان سؤال شد که آیا متغیر بر آینده روابط ایران و ترکیه اثرگذار است؟ اگر جواب مثبت است، میزان اهمیت آن چقدر است؟ میزان عدم قطعیت آن چقدر است؟

نتایج پرسشنامه

- از مجموع ۶۲ متغیر، پنج متغیر روایی لازم را به دست نیاموردند که عبارت‌اند از:
- گسترش روابط ترکیه با پاکستان (P10)
  - ثبت مشاهیر فرهنگی و علمی ایران توسط ترکیه (C10)
  - رقابت و همکاری در فناوری‌های دانش‌بنیان و هوشمند میان دو کشور (T2)
  - توقف پیشرفت در کاهش فقر و چالش در رونق رشد و ایجاد شرایط سیاسی و فرصت‌های اقتصادی برای مشارکت جوانان (MT5)
  - تغییر جمعیتی و اجتماعی در بخش عمده‌ای از خاورمیانه (MT7)

با استفاده از روش آی.پی.ای، ارزش آستانه اهمیت ۳,۱۰ و ارزش آستانه عدم قطعیت ۲,۶۰ به دست آمد. جهت جلوگیری از طولانی شدن مقاله، نتایج کل پرسشنامه ذکر نشد و صرفاً ۱۹ عامل کلیدی مؤثر بر روابط ایران و ترکیه با اهمیت و عدم قطعیت بالاتر از ارزش آستانه به شرح ذیل به دست آمد:

جدول (۳) عوامل کلیدی مؤثر بر آینده روابط ایران و ترکیه

ردیف	کد	عامل کلیدی مؤثر بر روابط ایران و ترکیه	اهمیت	عدم قطعیت
۱	P1	رویکرد نعثمانی‌گری در سیاست خارجی ترکیه	۳,۵۴	۳,۱۹
۲	P2	رویکرد اوراسیاگرایی در سیاست خارجی ترکیه	۳,۴	۲,۹۹
۳	P3	رقابت بر سر رهبری جهان اسلام میان ایران و ترکیه	۳,۶۳	۳,۰۴
۴	P5	رقابت برای نفوذ سیاسی و مدیریت تحولات در عراق	۳,۳۲	۳,۱۵
۵	P6	رقابت برای نفوذ سیاسی و مدیریت تحولات در سوریه	۳,۹۹	۳,۴۳
۶	P7	شکل‌گیری هویت سیاسی، نظامی و امنیتی محور مقاومت	۳,۴۴	۳,۳۷
۷	P11	روابط ترکیه با عربستان	۳,۴۳	۳,۱۵
۸	P14	روابط ترکیه با رژیم صهیونیستی	۳,۷۱	۳,۱۹
۹	P16	رقابت ایران و ترکیه در ترتیبات سیاسی - امنیتی قفقاز	۳,۷	۲,۹۶
۱۰	P17	روابط ترکیه با آمریکا	۳,۶۸	۲,۹۵
۱۱	P19	روابط ترکیه با روسیه	۳,۳۶	۳,۱
۱۲	P20	روابط ایران و آمریکا	۳,۸۴	۲,۶۸
۱۳	P21	گرایش سیاسی دولت حاکم در ترکیه	۳,۸۴	۲,۸۱
۱۴	P24	همکاری و رقابت در مسئله کردها (پ.ک.ک و پژاک)	۴,۰۲	۲,۶۱
۱۵	P25	همکاری و رقابت در مسئله کردها (کردستان عراق)	۳,۶۸	۲,۷۴
۱۶	P26	همکاری و رقابت در مسئله کردها (کردستان سوریه)	۳,۴۶	۲,۷۸

ردیف	کد	عامل کلیدی مؤثر بر روابط ایران و ترکیه	اهمیت	عدم قطعیت
۱۷	P28	گسترش حضور نظامی ترکیه در منطقه	۳,۱۹	۲,۸
۱۸	MT1	نبود قدرت هژمون جهانی و حرکت به سمت شبکه‌ها و ائتلاف‌ها در جهان چندقطبی	۳,۲	۲,۸۵
۱۹	MT4	ادامه‌دار بودن جنگ‌های داخلی و نیابتی در غرب آسیا، و رقابت امنیتی میان قدرتهای منطقه‌ای	۳,۴۵	۲,۸۸

انتخاب عوامل کلیدی برای سناریونویسی: آزمون فریدمن

در بخش روش توضیح داده شد که برای سناریونویسی از روش تحلیل تأثیر متقاطع متوازن و نرم‌افزار سناریو ویزارد استفاده خواهد شد. انجام این کار نیازمند تعیین حالت‌های کیفی هر یک از عوامل است. نکته مهم در این خصوص، تعداد عوامل کلیدی است. اگر تمام ۱۹ عاملی که بالاتر از ارزش آستانه هستند، برای سناریونویسی انتخاب شوند و هر یک حداقل ۳ حالت کیفی داشته باشند (که ممکن است بیشتر هم داشته باشند)، تعداد سناریوهای ممکن برابر با $3^{19} = 1162261467$ (بیش از یک میلیارد سناریو) خواهد بود. تحلیل این تعداد سناریو، اگرچه به لحاظ ریاضی امکان‌پذیر است، اما به لحاظ عملیاتی، انجام آن بسیار پیچیده و تقریباً غیرممکن است. بنابراین، نیاز به رتبه‌بندی عوامل کلیدی و انتخاب نقطهٔ برش معقول برای تشکیل ماتریس تأثیر متقاطع متوازن است. برای این کار، از آزمون فریدمن استفاده شد. آزمون فریدمن یک آزمون غیر پارامتریک است که می‌توان از آن برای مقایسه میانگین رتبه‌ها استفاده کرد. البته برای این که بتوان از این آزمون استفاده کرد بایستی سطح معنی‌داری آماری^۱ آن کمتر از ۰,۰۵ باشد.

نکته دیگر این است که در پژوهش حاضر، هم ارزش اهمیت و هم ارزش عدم قطعیت موجود است؛ بنابراین برای رسیدن به یک میانگین وزنی متشکل از اهمیت و عدم قطعیت، نظر ۳۵ نفر خبره در مورد اهمیت و عدم قطعیت هر عامل با استفاده از میانگین هندسی به دست آمد، و برای تمام ۱۹ متغیر این کار انجام شد. سپس جدول به‌دست‌آمده وارد نرم‌افزار اس.پی.اس.اس شده و آزمون فریدمن اجرا شد، و سطح معناداری برابر با ۰,۰۰۹ به دست آمد که کمتر از ۰,۰۵ درصد است. یعنی میان متغیرهای این آزمون اختلاف معنادار است و قابل رتبه‌بندی هستند. نتایج رتبه‌بندی عوامل بر اساس آزمون فریدمن با انتخاب نقطه برش ۱۰ در جدول ذیل قابل مشاهده است:

^۱. Asymp. Sig.

جدول (۴) رتبه‌بندی عوامل کلیدی مؤثر بر روابط ایران و ترکیه

رتبه	کد	گزاره	نمره آزمون فریدمن
۱	P6	رقابت برای نفوذ سیاسی و مدیریت تحولات در سوریه	۱۳,۶۴
۲	P11	روابط ترکیه با عربستان	۱۳,۱۷
۳	P1	رویکرد نعثمانی‌گری در سیاست خارجی ترکیه	۱۱,۳۱
۴	P14	روابط ترکیه با رژیم صهیونیستی	۱۱,۳۱
۵	P7	شکل‌گیری هویت سیاسی، نظامی و امنیتی محور مقاومت	۱۱,۲۸
۶	P17	روابط ترکیه با آمریکا	۱۱,۲۲
۷	P21	گرایش سیاسی دولت حاکم در ترکیه	۱۰,۹۲
۸	P5	رقابت برای نفوذ سیاسی و مدیریت تحولات در عراق	۱۰,۱۷

تعیین حالت‌های کیفی عوامل کلیدی

پس از تعیین عوامل کلیدی مؤثر بر روابط ایران و ترکیه، مرحله بعدی تعیین حالت‌های کیفی عوامل کلیدی است. یعنی بایستی مشخص گردد که برای هر یک از عوامل پیش‌گفته، چه حالت‌های مختلفی می‌توانند در آینده اتفاق بیفتند؟ همچنین هر حالتی برای ایران چه وضعیتی از میان وضعیت‌های سه‌گانه (مطلوب - میانه - نامطلوب) دارد؟

جدول (۵) حالت‌های کیفی هر یک از عوامل کلیدی

ردیف	عامل کلیدی	حالت‌های کیفی			
۱	رقابت برای نفوذ سیاسی و مدیریت تحولات در سوریه	کاهش یا حذف زمینه رقابت (نامطلوب)	تسلط ترکیه (نامطلوب)	همکاری (میانه)	تشدید رقابت (نامطلوب)
۲	روابط ترکیه با عربستان		توسعه روابط (نامطلوب)	حفظ وضع موجود (میانه)	کاهش روابط (مطلوب)
۳	رویکرد نعثمانی‌گری در سیاست خارجی ترکیه		تشدید (نامطلوب)	تثبیت (میانه)	تضعیف (مطلوب)
۴	روابط ترکیه با رژیم صهیونیستی		توسعه روابط (نامطلوب)	حفظ وضع موجود (نامطلوب)	کاهش روابط (مطلوب)

حالت‌های کیفی				عامل کلیدی	ردیف	
		تضعیف (نامطلوب)	حفظ وضع موجود (میانه)	تقویت (مطلوب)	شکل‌گیری هویت سیاسی، نظامی و امنیتی محور مقاومت	۵
		توسعه روابط (نامطلوب)	حفظ وضع موجود (میانه)	کاهش روابط (مطلوب)	روابط ترکیه با آمریکا	۶
	اپوزیسیون با محوریت Gelecek Party (نامطلوب)	اپوزیسیون با محوریت DEVA Party (نامطلوب)	اپوزیسیون با محوریت IYI یا CHP Party (نامطلوب)	حزب عدالت و توسعه (مطلوب)	گرایش سیاسی دولت حاکم در ترکیه	۷
کاهش یا حذف زمینه رقابت (نامطلوب)	تسلط ترکیه (نامطلوب)	همکاری (میانه)	تشدید رقابت (نامطلوب)	تسلط ایران (مطلوب)	رقابت برای نفوذ سیاسی و مدیریت تحولات در عراق	۸

تشکیل ماتریس تأثیر متقاطع متوازن

پس از تعیین حالت‌های کیفی هر یک از عوامل کلیدی، (۲۹ حالت در مجموع)، ماتریس تأثیر متقاطع متوازن ۲۹*۲۹ تشکیل شد. یعنی ۲۴۳۰۰ حالت مختلف یا سناریو قابل تصور است. پس از تشکیل ماتریس، برای وزندهی به تأثیر متقاطع حالت‌های کیفی عوامل بر یکدیگر، با توجه به شیوع و پیروس کرونا، پنل خبرگان به‌صورت ترکیبی (حضوری و آنلاین) تشکیل شد و از خبرگان خواسته شد تا در خصوص اثرگذاری حالت‌های سطر بر ستون، وزندهی از (+۳ تا -۳) را انجام دهند، و نظرات خبرگان وارد نرم‌افزار سناریو ویزارد شد. با تحلیل نرم‌افزاری از مجموع ۲۴۳۰۰ سناریوی ممکن، چهار سناریو دارای کمترین ناسازگاری (ناسازگاری صفر) بوده و در واقع بیشترین انسجام درونی را دارند. هفده سناریو نیز درجه ناسازگاری یک دارند.

سناریوهای آینده روابط ایران و ترکیه در افق ۱۴۰۸ شمسی (۲۰۳۰ میلادی)

پس از انجام تحلیل نرم‌افزاری با سناریو ویزارد، سناریوهای آینده روابط ایران و ترکیه در افق ۱۴۰۸ تدوین شد. اولویت اول برای تدوین سناریو، سناریوهای چهارگانه با ناسازگاری صفر هستند. البته سناریوها با حداقل ناسازگاری (ناسازگاری یک) نیز به‌عنوان سناریوهای تکمیلی، برای تدوین مدنظر قرار گرفت. در سناریوهای با ناسازگاری یک، (۱۷ سناریو)، با توجه به ماهیت احتمالات ریاضی در سناریوها، در برخی موارد سناریوها صرفاً در یک مؤلفه تفاوت

دارند، بنابراین یک خانواده از سناریوها هستند و برای پرهیز از تکرار و تدوین بهتر سناریوها، سناریوهای نزدیک به هم ترکیب شده و سه سناریوی تکمیلی تدوین شد. تابلوی سناریوها با وضعیت منتخب هر کدام از عوامل کلیدی در هر سناریو به شرح زیر است.

جدول (۶) تابلوی سناریوها

تابلوی سناریوهای محتمل آینده روابط ایران و ترکیه								
رقابت برای نفوذ سیاسی و مدیریت تحولات در عراق	گرایش سیاسی دولت حاکم در ترکیه	روابط ترکیه با آمریکا	شکل گیری هویت سیاسی، نظامی و امنیتی محور منطقه	روابط ترکیه با رژیم صهیونیستی	رویکرد نوع‌نمایی گری در سیاست خارجی ترکیه	روابط ترکیه با عربستان	رقابت برای نفوذ سیاسی و مدیریت تحولات در سوریه	شماره و نام سناریو
تشدید رقابت	اپوزیسیون یا CHP IYI Party	توسعه روابط	تضعیف می شود	توسعه روابط	تضعیف می شود	توسعه روابط	حذف یا کاهش زمینه رقابت	سناریوی ۱: بازگشت کمالیست‌ها
تشدید رقابت	حزب عدالت و توسعه	کاهش روابط	تقویت می شود	کاهش روابط	تشدید می شود	کاهش روابط	تشدید رقابت	سناریوی ۲: پنجه در پنجه
همکاری	حزب عدالت و توسعه	کاهش روابط	حفظ وضع موجود	کاهش روابط	تثبیت می شود	کاهش روابط	همکاری	سناریوی ۳: هم‌زیستی مسالمت‌آمیز
همکاری	اپوزیسیون یا CHP IYI Party	توسعه روابط	تضعیف می شود	توسعه روابط	تضعیف می شود	کاهش روابط	حذف یا کاهش زمینه رقابت	سناریوی ۴: توفیق اجباری
تسلط ترکیه	حزب عدالت و توسعه	توسعه روابط	تضعیف می شود	حفظ وضع موجود	تشدید می شود	کاهش روابط	تسلط ترکیه	سناریوی ۵: رؤیای سلطان
تسلط ایران	حزب عدالت و توسعه	کاهش روابط	حفظ وضع موجود	کاهش روابط	تشدید می شود	کاهش روابط	همکاری	سناریوی ۶: دستاورد مقاومت
تسلط ترکیه	اپوزیسیون DEVA Party	توسعه روابط	تضعیف می شود	توسعه روابط	تضعیف می شود	توسعه روابط	حذف یا کاهش زمینه رقابت	سناریوی ۷: شیر در قفس

نتیجه‌گیری و پیشنهادها

سناریوها برای آن نوشته می‌شوند تا سیاست‌گذاران و تصمیم‌گیران بتوانند به گزینه‌های بدیل برای تصمیم‌گیری بیندیشند. در مجموع سناریوهای شناسایی شده از آینده روابط ایران و ترکیه در افق ۱۴۰۸ شمسی (۲۰۳۰ میلادی)، حزب عدالت و توسعه در ۴ سناریو همچنان بر سر کار است و احتمال اینکه همچنان در انتخابات ۲۰۲۳ ترکیه پیروز شود بیشتر از پیروزی اپوزیسیون است. شخصیت اردوغان در کنار موفقیت‌های حزب عدالت و توسعه در اداره ترکیه، اختلاف در مهم‌ترین حزب اپوزیسیون یعنی حزب جمهوری‌ت خلق و جدایی محرم اینجه، نداشتن پایگاه رأی جدی توسط افرادی مانند داوداگلو در حزب آینده (گلجک پارتی)، شانس بیشتری به این حزب می‌دهد. حتی اگر اردوغان هم نباشد، افرادی وجود دارند که از میراث وی استفاده کنند. اگر روند فعلی در سیاست خارجی تهاجمی ترکیه ادامه پیدا کند، به احتمال زیاد سناریوی دوم (پنجه در پنجه) تحقق خواهد یافت.

در ارزیابی کلی از سناریوها، به‌طور کلی در سناریوهایی که آکپارتی بر سر کار است، وضعیت مطلوبیت و میانه برای جمهوری اسلامی ایران از سناریوهایی که اپوزیسیون بر سر کار باشد بیشتر است. این مسئله نشانگر آن است که ایران با دولت فعلی ترکیه بهتر می‌تواند کار کند تا اپوزیسیون ترکیه که رویکرد غرب‌گرایانه دارد. تحلیل تابلوی سناریوها نشان می‌دهد که مطلوب‌ترین سناریوها برای ایران، سناریوهای سه و شش هستند که در هر دو نیز حزب عدالت و توسعه بر سر کار است. در میان سناریوهای محتمل در آینده روابط ایران و ترکیه، سناریوی ۶ (دستاورد مقاومت) مطلوب‌ترین سناریو برای ایران به نظر می‌رسد. سناریویی که در آن ضمن اینکه روابط ترکیه با هر سه بازیگر در تقابل با ایران (عربستان سعودی، آمریکا و رژیم صهیونیستی) کاهش یافته است، و در نتیجه منجر به نزدیکی ترکیه به محور ایران و روسیه می‌تواند شود، ایران و ترکیه در تحولات سوریه همکاری نموده و از سوی دیگر، ایران در عراق نیز دست برتر را داشته و در رقابت برای نفوذ و مدیریت تحولات عراق، ایران تسلط دارد. تنها گزینه منفی در سناریوی ششم، تشدید رویکرد نعثمانی‌گری در سیاست خارجی ترکیه است که تحقق آن تا حدی باعث تقابل منافع ایران و ترکیه در منطقه می‌شود. در سناریوی سوم، اما ضمن اینکه روابط ترکیه با بازیگران در تقابل با ایران کاهش یافته است، رویکرد نعثمانی‌گری و تهاجمی ترکیه نیز در منطقه تشبیت و کنترل شده است و ایران و ترکیه در عراق و سوریه همکاری می‌کنند. این سناریو نیز برای ایران مطلوب به نظر می‌رسد.

سناریوی پنج بدترین گزینه برای ایران است. ترکیه‌ای که بتواند روابطش با رژیم صهیونیستی و آمریکا را مدیریت کرده و با حفظ وضع موجود در روابط با رژیم، با آمریکا آشتی

نموده و روابطش را توسعه دهد، و اردوغان توسعه طلب با سودای رهبری جهان اسلام همچنان بر سر قدرت باشد، به تهاجمی ترین شکل در منطقه رفتار می کند و با عربستان و ایران به مشکل خواهد خورد. همگرایی ترکیه با آمریکا اگر در مسائل منطقه ای شکل بگیرد، در حالتی که محور مقاومت به دلیل فشارهای خارجی تضعیف شود موجب برتری ترکیه در صحنه سوریه و عراق خواهد بود و این موضوع برخلاف منافع ایران است.

سه سناریو، سناریوهای بدون آکپارتنی هستند. سناریوهای یک و چهار و هفت، که حزب عدالت و توسعه از قدرت کنار رفته است، و حزب جمهوری خلق یا دوا پارتی برنده انتخابات خواهد شد، برای ایران از مطلوبیت کمتری نسبت به سناریوها با حضور حزب عدالت و توسعه در قدرت دارند. (به غیر از سناریوی پنج که نامطلوب است).

در زمان حضور اپوزیسیون در قدرت، سناریوهای یک و هفت، با وجود تفاوت در حزبی که دولت را رهبری می کند، تقریباً وضعیت مشابهی برای ایران دارند. در هر دو ایران در سوریه ضعیف شده، محور مقاومت تضعیف شده است و روابط ترکیه با بازیگران متعارض ایران، یعنی عربستان و آمریکا و رژیم صهیونیستی بهتر شده است. توسعه روابط ترکیه بخصوص با آمریکا در حالی که تقابل ایران و آمریکا به شدیدترین وضع خود رسیده است برای ایران نامطلوب بوده می تواند تبعات اقتصادی و سیاسی برای ایران داشته باشد.

با توجه به نتایج پژوهش، پیشنهادهای زیر ارائه می گردد:

۱. اگرچه احتمال حضور حزب عدالت و توسعه در قدرت بیشتر است، اما ایران بایستی برای هر سناریویی از جمله حضور اپوزیسیون در قدرت و همراهی احتمالی ترکیه با آمریکا و رژیم صهیونیستی آمادگی داشته باشد. لازمه این کار این است که ایران روابط خود با ترکیه را بر پایه نیازهای متقابل اقتصادی و ژئوپلیتیک بنا نهاده و منافع بنیادین ترکیه را مدنظر قرار دهد تا فارغ از دولتی که بر سر کار است، روابط هم تکمیلی ایران و ترکیه ادامه یابد.
۲. در بعد اقتصادی روابط، با توجه به اینکه عدم قطعیت کمتری نیز نسبت به سایر ابعاد دارد، و نیازهای متقابل میان ایران و ترکیه وجود دارد، پیشنهاد می گردد، نقشه راه جامع و بلندمدت روابط اقتصادی ایران و ترکیه (۲۰ الی ۳۰ ساله) تدوین گردد تا مبنای حقوقی و قوی برای ارتباطات آینده ایران و ترکیه، فارغ از دولت های مستقر باشد.
۳. پیشنهاد می گردد ایران با تقویت دیپلماسی دفاعی و فاصله گرفتن از رویکرد محتاطانه در همکاری های نظامی نسبت به ترکیه، همکاری های خود با ترکیه از سطح فعالیت های اطلاعاتی و مرزی مشترک به همکاری های نظامی مانند تمرینات مشترک و نیز همکاری های

نهادی و صنایع نظامی افزایش دهد و این مهم می‌تواند در چارچوب روابط نظامی دوجانبه و نیز رژیم امنیتی سه‌جانبه میان ایران - ترکیه - روسیه باشد.

۴. از مشکلات تحلیل مسائل ترکیه در ایران، نبود یک مرکز ترکیه‌شناسی قوی با حضور کارشناسان خبره و آگاه به مسائل ترکیه در حوزه‌های مختلف است. باوجود اینکه ترکیه مهم‌ترین همسایه ایران است، هنوز هم تحلیل مسائل ترکیه از دریچه تحلیل‌های غربی صورت می‌پذیرد و دید جامع و تحلیلی نسبت به مسائل روابط ایران و ترکیه و شناخت عمیق ترکیه وجود ندارد. پیشنهاد می‌گردد یک مرکز مستقل ترکیه‌شناسی با حضور کارشناسان خبره سیاسی، اقتصادی، فرهنگی و نظامی مسائل ترکیه تشکیل شده و بازوی دستگاه سیاست خارجی و نهادهای امنیتی - نظامی در روابط ایران و ترکیه باشد.

منابع

- احمدی، حمید. (۱۳۸۹). *روابط فرهنگی جمهوری اسلامی ایران و همسایگان: مطالعه موردی کشور ترکیه*. تهران: پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات اسلامی.
- اطهری، سید اسدالله، عنایتی شبکلائی، علی. و حسینی، سید محمدامین. (۱۳۹۳). بررسی تطبیقی قدرت نرم ایران و ترکیه در عراق و سوریه. *دوفصلنامه اسلام و علوم اجتماعی*، ۶ (۱۱): ۱۴۹-۱۶۷.
- افضل‌ی، رسول. و انصاری، عادل. (۱۳۹۶). چالش‌ها و فرصت‌های همگرایی منطقه‌ای اکو از منظر تئوری کارکردگرایی. *فصلنامه مجلس و راهبرد*، سال بیست و چهارم (نود)، ۳۳۷-۳۵۸.
- بل، وندل. (۱۳۹۸). *مبانی آینده‌پژوهی*، ترجمه مصطفی تقوی و محسن محقق، چاپ چهارم، تهران: مؤسسه آموزشی و تحقیقاتی صنایع دفاعی، مرکز آینده‌پژوهی علوم و فناوری‌های دفاعی.
- بهمن، شعیب. (۱۳۹۸). چارچوبی برای فهم روابط ترکیه و امریکا؛ اشتراکات و اختلافات. تهران: اندیشکده راهبردی تبیین. بازیابی در ۱ مهر ۱۳۹۸. قابل دسترسی در <http://tabyincenter.ir/32223>
- پژوهشکده امنیت ملی. (۱۳۹۶). تحلیل راهبردی روابط ایران و ترکیه، *نمای راهبردی*، ۱۵ (۳۹): ۱-۱۲.
- تیموری، ایرج. و حکیمی، هادی. (۱۳۹۶). برآورد تقاضای سفر گردشگران ایرانی به ترکیه با استفاده از شبکه‌های عصبی مصنوعی، *فصلنامه جغرافیا و برنامه‌ریزی*، ۲۱ (۶۱): ۱۲۷-۱۴۴.
- حاجیانی، ابراهیم. (۱۳۹۱). *مبانی، اصول و روش‌های آینده‌پژوهی*، تهران: انتشارات دانشگاه امام صادق (ع).
- حاجیانی، ابراهیم. و قصاب، محمود. (۱۳۹۲). آینده و سناریونگاری، طبقه‌بندی روش‌ها و دسته‌بندی سناریو، *فصلنامه راهبرد اجتماعی فرهنگی*، ۲ (۸): ۳۳-۶۲.

- خبرگزاری ایسنا. (۱۳ آبان ۱۳۹۸). همکاری دانشگاه امیرکبیر با ۵۴ دانشگاه ترکیه. بازیابی در ۱۵ اسفند ۱۳۹۸، قابل دسترسی در <https://www.isna.ir/news/98081307840/>
- خبرگزاری جمهوری اسلامی. (۴ بهمن ۱۳۹۸). ترکیه دروازه صادرات محصولات دانش‌بنیان ایرانی است. بازیابی در ۱۰ فروردین ۱۳۹۹، قابل دسترسی در www.irna.ir/news/83647774/
- داوداوغلو، احمد. (۱۳۹۱). *عمق راهبردی: موقعیت ترکیه در صحنه بین‌المللی*، چاپ دوم، تهران: امیرکبیر.
- دستمالی، محمدعلی. (۱ آبان ۱۳۹۵). رقابت ترکیه و ایران در عراق و منطقه. سایت دیپلماسی ایرانی. بازیابی در ۱۸ مهر ۱۳۹۸. قابل دسترسی در <http://irdiplomacy.ir/fa/news/1963725>
- دهقانی فیروزآبادی، سید جلال. (۱۳۹۴). *نظریه‌ها و فرآیندها در روابط بین‌الملل*، تهران: مخاطب.
- رفیع، حسین، مظلومی، اسماعیل. (۱۳۹۱). موانع همگرایی ایران و ترکیه در منطقه آسیای مرکزی و قفقاز، *مطالعات اوراسیای مرکزی*، ۵ (۱۰): ۷۹-۹۸.
- ساغلام، عایشه نور. (۱۸ سپتامبر ۲۰۱۹). تحریم‌های آمریکا پس از ایران بیشترین تأثیر را بر روی ترکیه گذاشت. بازیابی در ۲۹ فوریه ۲۰۲۰. قابل دسترسی در خبرگزاری آنا‌تولی: <https://www.aa.com.tr/fa/%D8%A7%DB%8C%D8%B1%D8%A7%D9%8>
- شریعتی نیا، محسن. و عابدین مقانکی، محمدرضا. (۱۳۹۵). مقایسه توان ژئواکونومیک ایران و ترکیه در جنوب غرب آسیا، *بررسی‌های بازرگانی*، (۷۸): ۲۹-۴۱.
- شهبابی، سهراب. و نعمت‌اللهی سروسستانی، شیدا. (۱۳۹۵). ساختار منعطف، کلید موفقیت دی-۸ در آینده پیش رو. فصلنامه راهبرد (۷۹): ۷۱-۹۲.
- صدرمحمدی، مسعود. (۱۳۹۸). عوامل مؤثر بر روابط ایران و ترکیه. (مصاحبه با نگارنده ۲۰ آبان).
- صفوی، سید حمزه. معدن نژاد، مهدیه. (۱۳۹۸). *گفتارهایی در روابط ایران و عربستان، چالش‌های تنش‌زدایی و امنیت منطقه‌ای*، تهران: مؤسسه آینده‌پژوهی جهان اسلام.
- صفوی، سید حمزه. نبوی، سید مهدی. (۱۳۹۵). رفتارشناسی ترکیه در قبال تحولات سوریه در پرتو دکتترین عمق استراتژیک، *فصلنامه سیاست دفاعی*، (۲)۲۴: ۱۱۹-۱۳۴.
- صفوی، سید یحیی. متقی، ابراهیم. حاتمی، حمیدرضا. مرادیان، محسن. و یزدانی، محسن. (۱۳۹۹). عوامل واگرایی و همگرایی اقتصادی مؤثر بر روابط جمهوری اسلامی ایران با ترکیه، *فصلنامه مطالعات دفاعی استراتژیک*، ۷۹: ۲۸-۵.
- فاتح‌راد، مهدی. جلیلود، محمدرضا. مولایی، محمد مهدی. سمیعی، سعید. و نصراللهی وسطی، لیلا. (۱۳۹۲). مختصات روش‌شناختی فرارشته آینده‌پژوهی به‌مثابه یک فراپارادایم یکپارچه، *فصلنامه مطالعات میان‌رشته‌ای در علوم انسانی*، (۱) ۶: ۱۳۵-۱۶۱.

- فلاح، رحمت‌الله. (۱۳۸۷). تقابل الگوی فرهنگی ترکیه با ایران در آسیای مرکزی و قفقاز، فصلنامه مطالعات راهبردی جهان اسلام، ۳۳: ۶۲-۸۱.
- فلاح، رحمت‌الله. (۱۳۹۸). متغیرهای مؤثر بر روابط ایران و ترکیه، مصاحبه با نگارنده، ۱۱ دی.
- قاسمی، حاکم. و حسن‌زاد، آرام. (۱۳۹۳). آینده روابط ایران و ترکیه در پرتو تحولات خاورمیانه: ادامه همکاری اقتصادی در سایه رقابت‌های سیاسی، دوفصلنامه مطالعات بیداری اسلامی، ۳: ۱۱۱-۱۴۴.
- قائم پناه، صمد. (۱۳۹۰). تضاد و همکاری در روابط ایران و ترکیه پس از جنگ سرد (۱۹۸۹-۲۰۰۸)، فصلنامه مطالعات سیاسی، ۳(۱۱): ۸۲-۵۱.
- قائم‌مقامی، سید علی. (۱۳۹۶). بحران آب و آب‌های جاری فرامرزی ترکیه و امنیت ملی و محیط‌زیست ایران، فصلنامه مطالعات منافع ملی، ۲(۷)، ۹۷-۱۱۷.
- کوشکی، محمدصادق. (۱۳۹۸). عوامل سیاسی مؤثر بر روابط ایران و ترکیه، (مصاحبه با نگارنده ۱۰ شهریور).
- کوشکی، محمدصادق. و نبوی، سید مهدی. (۱۳۹۸). آینده جبهه مقاومت در برابر رژیم صهیونیستی، در کتاب فلسطین از نهر تا بحر: مجموعه مقالات اجتماعی سیاسی قدس و فلسطین، قم: مجمع جهانی تقریب مذاهب اسلامی، معاونت فرهنگی، پژوهشگاه مطالعات تقریبی: ۵۷۷-۶۰۳.
- کولایی، الهه. (۱۳۸۹). جمهوری اسلامی ایران و ژئوپلیتیک قفقاز جنوبی، فصلنامه ژئوپلیتیک، ۶(۱): ۷۵-۱۱۱.
- کولایی، الهه. و نبوی، سیدمهدی. (۱۳۹۹). عوامل فرهنگی مؤثر بر روابط ایران و ترکیه، فصلنامه مطالعات بنیادین و کاربردی جهان اسلام، ۲(۲): ۱۶۰-۱۸۴.
- گل محمدی، ولی. (۱۳۹۷). چشم‌انداز روابط ایران و ترکیه در سال ۱۳۹۷. بازیابی در ۲۹ آذر ۱۳۹۸. سایت مؤسسه مطالعات ایران و اوراسیا (ایراس)، قابل‌دسترسی در: <http://www.iras.ir/fa/doc/article/3618>
- گلن، ژروم سی. و گوردون، تئودور جی. (۱۳۹۱). سناریوها: توصیف‌های داستان‌گونه از آینده‌های بدیل، ترجمه مرضیه فخرایی و مرضیه کیقبادی، تهران: آینده‌پژوه.
- محمدی لرد، عبدالمحمود. (۱۳۹۵). آینده‌پژوهی ثبات سیاسی ایران، تهران: پژوهشکده مطالعات راهبردی.
- محمودی، زهرا. (۱۳۹۷). همکاری راهبردی ترکیه و پاکستان؛ دلایل و پیامدها برای ایران. بازیابی در ۲۹ آذر ۱۳۹۸، سایت اسلام تایمز، قابل‌دسترسی در: <https://www.islamtimes.org/fa/article/777687>
- مرکز آینده‌پژوهی دانشگاه جامع امام حسین (ع). (۱۳۹۷). پروژه ابر تصویر جهان در افق ۱۴۱۴ ه.ش بر اساس اسناد جهانی، تهران: دانشگاه جامع امام حسین (ع).

- مرکز پژوهش‌های مجلس. (۱۳۹۸). *روندهای جهانی و سناریوهای آینده در گزارش شورای اطلاعات ملی ایالات متحده*، تهران: معاونت پژوهش‌های سیاسی حقوقی مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی.
- مسعودنیا، حسین. و نجفی، داود. (۱۳۹۰). سیاست خارجی نوین ترکیه و تهدیدهای امنیتی فراروی جمهوری اسلامی ایران، *فصلنامه آفاق امنیت*، ۴ (۱۳): ۱۳۷-۱۶۲.
- موسوی‌نیا، سیدرضا. (۱۳۹۸). آینده‌پژوهی (الگوی امتداد حال) و کاربست نظریه‌های روابط بین‌الملل، *فصلنامه علمی رهیافت‌های سیاسی و بین‌المللی*، ۱۱ (۱): ۱۵۶-۱۷۷.
- میرحسینی، فرشته. و کوشکی، محمداصداق. (۱۳۹۶). علت کاوی گرایش ترکیه به برنامه هسته‌ای (۱۹۵۵-۲۰۱۶)، *فصلنامه مطالعات روابط بین‌الملل*، ۱۰ (۳۸): ۱۲۹-۱۵۳.
- نبوی، سید مهدی. (۱۴ شهریور ۱۳۹۶). سایکس پیکوی بد، سایکس پیکوی خوب، نگاهی به فراندوم اقلیم کردستان. بازیابی در ۳۱ تیر ۱۳۹۸. مؤسسه آینده‌پژوهی جهان اسلام، قابل دسترسی در: <https://www.iifws.com/islam-world/islam-world-notes-and-papers/847>
- نوروزی، رسول. و عبدخدایی، مجتبی. (۱۳۹۱). انقلاب اسلامی و هویت‌یابی تمدنی در ترکیه. *مطالعات انقلاب اسلامی*، پاییز (۳۰): ۱۳۵-۱۵۴.
- نیاکویی، سید امیر، رضاپور، دانیال. و فاضلی، سامان. (۱۳۹۷). نظریه نقش و رقابت ایران و ترکیه در خاورمیانه در دوره حکومت حزب عدالت و توسعه، *فصلنامه پژوهش‌های سیاسی جهان اسلام*، ۸ (۲): ۲۳-۴۸.
- یارمحمدیان، حسین، امید، علی. و ابراهیمی، شهروز. (۱۳۹۶). دامنه و افق مناسبات ایران و ترکیه (۲۰۱۱-۲۰۲۱)، *فصلنامه تحقیقات سیاسی و بین‌المللی*، ۳۱: ۵۷-۸۶.
- Aras, Bulent.,Yorulmazlar, Emirhan. (2018) Turkey Iran and the Gulf Crisis. *HSF Policy Brief*, Humanitarian Studies Foundation: 1-12.
- Ashkar, Hani., Anderson, Stephen. (2016). Middle East Megatrends: Transforming our region. PwC. Retrieved from <https://www.pwc.com/ml/en/issues/megatrends.html>
- Badawi, Tamer. (2019). Factors Affecting the Future of Iran-Turkey Relations, (Interview, October 16)
- Bell, Wendell.(1996). *An Overview of Futures Studies*. In R. A. Slaughter (ed.), *The Knowledge Base of Futures Studies*, Vol. 1.Australia: DDM Media Group. 28-56.
- Charounatki, Mariana. (2018). *Iran and Turkey,International and Regional Engagement in the MiddleEast*. New York: I.B.Tauris & Co. Ltd.
- Colakoglu, Selcuk. (2019, April 16). The Rise of Eurasianism in Turkish Foreign Policy: Can Turkey Change its pro-Western Orientation? Retrieved

- March 19, 2020, from Middle East Institute: <https://www.mei.edu/publications/rise-eurasianism-turkish-foreign-policy-can-turkey-change-its-pro-western-orientation>.
- Dalay, Galip. (2018, may 20). Turkey in the Middle East's new battle lines. Retrieved February 11, 2019, from Brookings: <https://www.brookings.edu/opinions/the-middle-east-s-new-battle-lines/>
  - Duran, Burhanettin., Yilmaz, Nuh. (2013). Islam, Models and the Middle East: The New Balance of Power following the Arab Spring, *Perceptions*, XVIII(4): 139-170.
  - Efron, Shira. (2018). *The Future of Israeli-Turkish Relations*. RAND Corporation.
  - Erşen, Emre., Köstem, Seckin. (2019). Introduction: understanding the dynamics of Turkey's pivot to Eurasia. In E. Erşen, & S. Köstem, *Turkey's Pivot to Eurasia: Geopolitics and Foreign Policy in a Changing World Order*, New York: Routledge:1-14.
  - Harmoon Center. (2017). *Determinants of Iranian-Turkish relations*, Doha: Harmoon Centre for Contemporary Studies.
  - Işıksal, Huseyn. (2018). Turkish Foreign Policy, the Arab Spring, and the Syrian Crisis: One Step Forward, Two Steps Back. In H. Işıksal, & O. Goksel, *Turkey's Relations with the Middle East: Political Encounters after the Arab Spring*, Switzerland: Springer: 13-23.
  - Jenkins, Gareth H. (2012). *Occasional Allies, Enduring Rivals: Turkey's Relations with Iran*. Washington: Johns Hopkins University, Central Asia-Caucasus Institute & Silk Road Studies Program.
  - Kamrava, Mehran. (2016). *The Great Game in West Asia*, New York: Oxford University Press.
  - Kasapoğlu, Can. (2019). *Turkish-Russian Defense Cooperation: Political-Military Scopes, Prospects and Limits*, Istanbul: The Centre for Economics and Foreign Policy Studies (EDAM).
  - Koolae, Elaheh., Hafezian, Hossein. (2017). The Kurdish Question and Iranian-Turkish Relations: 1991-2015, *International Studies Journal (ISJ)*,14(2):67- 90.
  - Lawshe, C.H. (1975). A Quantitative Approach to Content Validity, *Personnel Psychology*, 28: 563-575.
  - Martilla, John A., James, John C. (1977). Importance-Performance Analysis, *Journal of Marketing*, 41(1): 77-79.
  - Saaty, Thomas L. (2008). Decision Making with the Analytic Hierarchy Process, *International Journal of Services Sciences*, 1(1): 83-98.
  - Sever, Aysegül., Almog, Orna. (2019). Introduction. In A. Sever, & O. Almog, *Contemporary Israeli-Turkish Relations in Comparative Perspective*, Switzerland: Palgrave Macmillan: 1-10.
  - Tiryakioğlu, Muhsin. (2018, May 30). Iran keeps top position as crude oil exporter to Turkey. Retrieved March 09, 2020, from Anadolu Agency:

<https://www.aa.com.tr/en/energy/oil-downstream/iran-keeps-top-position-as-crude-oil-exporter-to-turkey/20285>

- Tocci, Nathalie. (2016). *Turkey and the European Union: Scenarios for 2023*, Roma: Istituto Affari Internazionali.
- Torelli, Stefano M. (2018). The Rise and Fall of the Turkish Model for the Middle East. In H. Işıksal, & O. Göksel, *Turkey's Relations with the Middle East: Political Encounters after the Arab Spring*, Switzerland: Springer:53-64.
- Turgut, Kadir. (2011). Türkiye’de Fars Dili ve Edebiyatı Alanında Yapılan Çalışmalar Bibliyografyası Denemesi: *İstanbul Üniversitesi Şarkiyat Mecmuası*, (18): 75-122.
- US National Intelligence Council. (2012). *Global Trends 2030: Alternative Worlds*, Washington: Office of the Director of National Intelligence.
- Uygur, Hakki. (2017). *A New Era in Turkish-Iranian Relations*, Istanbul: Al Sharq Forum. Retrieved March 03, 2019 Available at: <https://research.sharqforum.org/2017/07/31/a-new-era-in-turkish-iranian-relations/>
- Uygur, Hakki. (2019). Factors Affecting the Future of Iran-Turkey Relation. (Interview, September 5)
- Waldman, Simon A. (2019). *Turkey won't be expelled from Nato, but it could become a member in name only*, London: The National.
- Weimer-Jehle, Wolfgang. (2006). Cross-impact balances: A system-theoretical approach to cross-impact analysis, *Technological Forecasting & Social Change*, (73): 334-361.
- Weimer-Jehle, Wolfgang. (2013). *ScenarioWizard 4.1, Constructing Consistent Scenarios Using Cross-Impact Balance Analysis*, Stuttgart, Germany.
- Yabancı, Bilge. (2016). *The Future of EU-Turkey Relations: Between Mutual Distrust and Interdependency*, Rome: Istituto Affari Internazionali.
- Zarras, Konstantinos. (2018). Assessing the Regional Influence and Relations of Turkey and Saudi Arabia After the Arab Spring. In H. Işıksal, & O. Göksel, *Turkey's Relations with the Middle East: Political Encounters after the Arab Spring*, Switzerland: Springer:117-131.